مىلادىدىن ئىلگىرىكى VII ئەسىردىكى ساك قەبىلىلىرى

ۋاڭ جىژلەي

مىلادىدىن ئىلگىرىكى VII ئەسىردىن كېيىن، ئوتتۇرا ئاسىيا يايلاقىدىكى كۆچمەن چارۋىچى قەبىلىلەر ۋە بوستانلىقلاردا دېھقانچىلىق قىلىدىغان ئاھالىلەرنىڭ ئىپتىدائىي جامائە تۈزۈمى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ يىمىرىلىشقا باشلىدى. ئانىلىق ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمى ئاتىلىق ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمىگە ئۆزگەردى. سىنىپ شەكىللىنىشكە باشلاپ، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئەڭ دەسلەپكى دۆلەتلىرى بارلىققا كەلدى. ئۇلارنىڭ تارىخمۇ ئەڭ ئاۋۋال يازما مەنبەلەردە چېلىقىدۇ.

ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ياشىغان قەدىمكى قەبىلىلەرنىڭ پائالىيىتى توغرىسىدىكى ئەڭ دەسلەپكى يازما يادىكارلىق ئۈچ تەرەپتىن، يەنى ئىران، گرېتسىيە ۋە جۇڭگودىن كەلگەن. مەسىلەن:

ناخشى رۇستەمدىكى مىق يېزىقلىق تاش ئابىدىدە ① ساكالارنىڭ ئۈچ گۇرۇھى تىلغا ئېلىنغان: 1. ساكا. خائۇماۋارگالار (ئۆزى چوقۇنىدىغان ئۆسۈملۈكنىڭ يوپۇرمىقىنى ئېلىپ يۈرىدىغان ساكالار مەنىسىدە) پەرغانە ئويمانلىقى ۋە پامىر، ئالاي تېغى قاتارلىق جايلارغا تارالغان. 2. ساكا تىگراخائۇدالار (ئۈچلۇق قالپاقلىق ساكالار مەنىسىدە) قىرغىزىستان ۋە جەنۇبىي قازاقىستاننىڭ يايلاقلىرى، يەنى پامىر، ئالاي تاغلىرىنىڭ شىمالىي، جۇملىدىن تاشكەنت، تىيانشان بويلىرىدىن

① ناخشى رۇستەم — قەدىمكى پېرسىيە پادىشاھى دارىئوس قاتارلىقلار دەپىن قىلىنغان جاي دارىئوس I (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 521 — 486 - يىللار) نىڭ پايتەختى پېرسىپولىس ئەتراپىدا بولۇپ، ھازىرقى شىرازنىڭ شەرقىي شىمالىغا يېقىن. ئۇ يەردە پېرسىيە شاھلىرى سالدۇرغان ئوردا - قەسىرلەر بار. دارىئوسنىڭ قەبرىسى تاشتىن ياسالغان بولۇپ، ئۈستىگە مىق يېزىقتا بېغىشلىما ئويۇلغان بولغاچقا، ناخشى رۇستەم ئابىدىسى دەپ ئاتىلىدۇ.

① بىخستۇن ياكى بىستۇن - ئىراننىڭ غەربىي قىسمىدىكى كىرمانشاھنىڭ شەرقىدىكى بىر شەھەر خارابىسىنىڭ نامى. بىخستۇن ئابىدىسىنى دارىئۇس ياساتقان بولۇپ، باغدادتىن تېھرانغا بارىدىغان چوڭ يول ياقىسىدىكى چوڭ قىيا تاشقا ئۈچ خىل يېزىقتا بېغىشلىما ئويدۇرغان. ئۇنىڭدا دارىئوس ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەسلەپكى مەزگىلدىكى ۋەقەلەر بايان قىلىنغان. قىيا تاشنىڭ ئۈستىگە دارىئوسنىڭ تۆھپىسى تەبرىكلىنىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى رەسىم ئويۇلغان.

بالقاش كۆلىنىڭ جەنۇب ۋە غەربىي جەنۇبىدىكى چۇ دەرياسى، تالاس دەرياسى ۋادىلىرىغىچە بولغان جايلارغا تارالغان. 3. ساكا. تىيائىتىتارادرا يالالار (دېڭىزنىڭ ياكى دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ساكلار مەنىسىدە) ئامۇ دەرياسىنىڭ شىمالىي، ئارال دېڭىزىنىڭ شەرقىي جەنۇبى، سوغدىيانا قاتارلىق جايلارغا تارالغان. بىخستۇن ئابىدىسى ① دىمۇ، ساكلار تىلغا ئېلىنىپ، ساكلارنىڭ دۆلىتى« دېڭىزنىڭ ئۇ تەرىپىدە، ئۇ يەردىكىلەر ئۇچلۇق قالپاق كىيىدۇ» دېيىلگەن.

قىسقىسى، قەدىمكى پارسلار ئىران ئېگىزلىكىنىڭ شىمالىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق قىلغان قەبىلىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇپ ساكالار دەپ ئاتىغان. مۇقىم ئولتۇراقلىشىپ دېھقانچىلىق قىلغان قەۋملەرگە كەلسەك، دائىم دېگۈدەك ئۇلارنى مۇقىم ئولتۇراقلاشقان رايوننىڭ نامى بىلەن، مەسىلەن، مارغىيانا (موفلار) لىقلار، باكترىيەلىكلەر، خۇارەزىملىكلەر، سوغدىيانلىقلار دېگەندەكناملار بىلەن ئاتىغان. ھىندىستانلىقلارمۇ پارسلارغا ئوخشاشلا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قەۋملەرنى ساكالار دەپ ئاتىغان.

گرېتسىيىنىڭ كىلاسسىك يازغۇچىلىرىنىڭ ئوتتۇرا ھەققىدىكى بىلىمى، ئاساسلىقى، ھېرودوتنىڭ «تارىخ» كىتابىدا كۆزگە چېلىقىدۇ. بۇ بىلىملەرنىڭ مەنبەسى ئىككى مەنبەدىن كەلگەن. بىرى پېرسىيىدىن كەلگەن. بۇ بىلىملەرگە (رىۋايەت ۋە ھېسسىي بىلىملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)گە ئاساسەن، ھېرودوت ياۋروئاسىيا يايلىقىدىكى قارىباچان تېغىنىڭ شەرقىدىن دون دەرياسى ۋە تېخىمۇ شەرقىچە بولغان جايلارغا تارالغان كۆچمەن چارۋىچىلارنى ئومۇملاشتۇرۇپ سېكتىيانلار دەپ ئاتىغان. لېكىن دون دەرياسىنىڭ شەرقىدىكى سېكتىيانلارمۇ سائۇروماتىلار، يەنى سارماسىئانلار دەپمۇ ئاتالغان ①. ھېرودوت: «پارسلار بارلىق سېكتىيانلارنى ساكالار دەپ ئاتايتى» دەيدۇ. بۇنىڭدىن ساكالار بىلەن سېكتىيانلارنىڭ نامى ئوخشاش بولمىسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بىر خەلق ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. ھېرودوتنىڭ كىتابىدا تىلغا ئېلىنغان ماساگېتلار پېرسىيىنىڭ تارىخقا ئائىت يازما يادىكارلىقلىرىدا چېقىلمايدۇ. ھېرودوت: «ماساگېتلار ئېيتىلىشىچە جەسۇر، جەڭ قىلىشقا ماھىر قۇدرەتلىك مىللەت ئىكەن. ئۇلار مەشرىق (كۈن چىقىدىغان

② ھېرودوت: «سائۇروماتلارنىڭ تىلى — سېكتىيان تىلى» دېگەن. بۇ ئۇلارنىڭ سېكتىيانلار بىلەن بىر قەۋم ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ (ھېرودوت: «تارىخ». شاڭخۇ كىتابخانىسى. 1959 - يىل 6 - ئاي تۇنجى نەشرى. 476 - بەتكە قاراڭ).